प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

मोहनकुमार पोमू

क्याम्पस रोल नं. : १२

परीक्षा रोल नं. : २०४००५९/२०६६

त्रि.वि. दर्ता नं.: ३१-५५७२८८-०

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुरुङ्गा

२०७२

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका-३, सुरुङ्गा (झापा)
स्था : २०४७
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति : २०७२/०९/१५

सिफारिश पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका शोधार्थी **मोहन कुमार पोमु**ले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा **प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको व्यवस्थापन** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिश गर्दछु ।

(मोहन प्रसाद ओली)
शोध निर्देशक

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)
कनकाई बहुमुखी क्याम्पस
कनकाई नगरपालिका–३, सुरुङ्गा (झापा)
स्था : २०४७
☎ ०२३-५५०१५३
Fax : ०२३-५५०८५३
Email : kanakai.campus47@gmail.com

च.नं.
प.सं.

मिति : २०७२/१०/०२

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) द्वितीय वर्षका शोधार्थी **मोहन कुमार पोमुले प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको व्यवस्थापन** शीर्षकमा तयार पारेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. उप-प्रा. आशा शर्मा सिवाकोटी
विभागीय प्रमुख ....

२. मोहन प्रसाद ओली
शोध निर्देशक ....

३. उप-प्रा. शेषराज अधिकारी
बाह्य परीक्षक ....

कृतज्ञता

प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको व्यवस्थापन शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरी प्रस्तुत गरिएको छ । शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी यो विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा यस कनकाई बहुमुखी क्याम्पस, सुरुङ्गाप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यको शुरुदेखि अन्तिम लेखाइसम्म निरन्तर रूपमा आवश्यक निर्देशन तथा महत्त्वपूर्ण सल्लाह, सुझाव एवं हौसला दिई पथ प्रदर्शन गरी सहयोग पुऱ्याउनु हुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पसका आदरणीय गुरु तथा शोधनिर्देशक श्री मोहनप्रसाद ओलीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसै गरी यस कार्यमा विभिन्न तरहले सहयोग पुऱ्याउनु हुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख उपप्राध्यापक श्री आशा शर्मा शिवाकोटीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यको अध्ययनको क्रममा प्रश्नावलीले मागे अनुसार अन्तर्वार्ता तथा समूह छलफलमा सहभागी भई आवश्यक सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयहरुका प्रधानाध्यापकहरू, शिक्षकहरू, सहयोगी कार्यकर्ताहरु, विद्यार्थीहरू तथा अभिभावकहरूलाई हृदयदेखि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, यस शोधपत्रको सुन्दर ढङ्गले कम्प्युटर सेटिङ तथ मुद्रण गरी सहयोग गर्नुहुने खनाल कम्युनिकेशन, विर्तामोडका सञ्चालक भाइ सि.एम. खनालको गुन सदैव स्मरण गर्नेछु ।

मोहनकुमार पोमू

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनार्थ प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको व्यवस्थापन शीर्षकमा प्रस्तुत अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको व्यवस्थापनको अवस्था पहिचान गर्नु कार्यक्रमको अवसर प्राप्त र अप्राप्त बालबालिकाहरुको सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण गर्नु यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । अध्ययनको क्रममा फ्रोबेलको बाल वगैंचा पद्धति र मण्टेश्वरीको बालगृह विधिलाई सैद्धान्तिक आधारको रुपमा लिइएको छ ।

गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै विधिहरुयुक्त मिश्रित ढाँचामा सम्पन्न गरिएको प्रस्तुत अध्ययन ताप्लेजुङ जिल्लाको थेचम्बू स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत सञ्चालित नमुना छनौटमा परेका ६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम सञ्चालन गरेका ३ वटा र प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम सञ्चालन नगरेका ३ वटा विद्यालयहरुलाई लक्षित गरी अध्ययन कार्य गरिएको छ । अध्ययनका साधनहरुमा अवलोकन, अन्तरवार्ता प्रश्नावली र छलफललाई समावेश गरिएको छ । प्राथमिक तथा द्वितीय दुवै स्रोतका तथ्याङ्कको उपयोग गरिएको शोधकार्यको तथ्याङ्क सङ्कलन शोधकर्ता स्वयं अध्ययन क्षेत्रमा गई प्रत्यक्ष सम्पर्क, अन्तरवार्ता, प्रश्नावली, छलफलको माध्यमबाट गरिएको छ । प्राप्त तथ्याङ्कलाई तालिकीकरण, औसत, प्रतिशत, स्तम्भचित्र जस्ता गणितीय माध्यमका साथै गुणात्मक ढंगले समेत व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्ने प्रयास गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमको अवसर प्राप्त बालबालिकाहरुको विषयगत औसत अवसर अप्राप्त बालबालिकाहरुको तुलनामा उच्च रहेको पाइएको छ । त्यसै गरी सामाजिक व्यवहार सम्बन्धी सिप विकास, सरसफाइ सम्बन्धी सिप विकास, अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी सिप विकास, सामाजिक विकास र मानसिक विकासमा अवसर प्राप्त बालबालिकाहरुको अवस्था अवसर अप्राप्त बालबालिकाहरुको तुलनामा सवल रहेको देखियो । नमुना छनौटमा परेका सबै बालविकास कार्यक्रममा महिला सहयोगी कार्यकर्ता नियुक्त भएको पाइयो । सहयोगी कार्यकर्तालाई दिइएको तालिम अपुग भएको पाइयो । सबै बालविकास केन्द्रमा छुट्टै कक्षाकोठा र पीउने पानीको व्यवस्था भए पनि पर्याप्त

शैक्षिक सामग्री र खेल सामग्रीको अभाव खड्किएको पाइयो । कार्यक्रम सञ्चालन भएको क्षेत्रमा जनचेतना बढाउन अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु, नियमित रुपमा बालविकास केन्द्रको अनुगमन नहुनु, आर्थिक अभाव जस्ता समस्याको सामना गर्दै यो कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ ।

प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमले बालबालिकाहरुको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक र संवेगात्मक विकासमा उल्लेख्य भूमिका खेल्ने देखिएकाले विद्यालय जाने उमेर नपुगेका सम्पूर्ण ३ - ५ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाहरुको चौतर्फी विकास गर्न यस कार्यक्रमलाई व्यापक रुपमा विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ । बालबालिकाहरुलाई शिक्षण गर्दा बालमनोविज्ञानको ज्ञान हुनु जरुरी भएकाले सहयोगी कार्यकर्तालाई पर्याप्त तालिम र जीविकोपार्जन हुनेगरि पारिश्रमिक प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रमलाई अझ सशक्त बनाउन अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ भने कार्यक्रम सञ्चालनमा देखिएका भौतिक तथा शैक्षिक समस्यालाई समाधान गर्न नियमित रुपमा निरीक्षण तथा अनुगमन गर्नुपर्ने देखिन्छ । भौतिक पूर्वाधारको विकासका लागि स्थानीय निकायलाई क्रियाशील बनाउनुपर्ने र राज्यले प्रदान गर्ने अनुदान बढाउनुपर्ने देखिन्छ ।

विषय सूची

सिफारिस-पत्र	i
स्वीकृति-पत्र	ii
कृतज्ञता	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	vi
तालिका सूची	ix
चित्र सूची	x

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	७
१.३	अध्ययनको औचित्य	८
१.४	अध्ययनका उद्देश्यहरु	८
१.५	अनुसन्धान प्रश्न	९
१.६	अध्ययनको परिसीमा	९

परिच्छेद दुई : साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	१३
२.३	शैक्षिक उपादेयता	१४

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१५
३.२	जनसङ्ख्या र नमुना छनोट	१५
३.२.१	जनसंख्या	१५

३.२.२	नमुना	१५
३.२.३	नमुनाको आकार	१६
३.२.४	नमुना छनोट प्रक्रिया	१७
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत	१७
३.३.१	प्राथमिक स्रोत	१७
३.३.२	द्वितीय स्रोत	१७
३.४	तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू	१८
३.५	तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१८
३.६	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया	१९

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

४.१	बालविकास केन्द्र व्यवस्थापनको अवस्था	२०
४.१.१	भौतिक व्यवस्थापनको अवस्था	२०
४.१.२	शैक्षिक अवस्था	२२
४.२	बालविकास कार्यक्रमले बालबालिकाहरुको सिकाइ उपलब्धिमा पारेको प्रभाव	२५
४.२.१	औसत प्राप्ताङ्क	२५
४.३	प्रारम्भिक बालशिक्षाको अवसर प्राप्त र अप्राप्त बालबालिका बीच तुलना	२७
४.३.१	उपस्थिति विश्लेषण	२७
४.३.२	विद्यालय जाने प्रवृत्ति	२९
४.४	प्रारम्भिक बालविकास कार्यक्रम सञ्चालनमा देखा परेका समस्याहरु	३८
४.५	प्राप्ति	४१

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१	निष्कर्ष	४४
५.२	सुझावहरु	४४
५.२.१	नीति निर्माण तह	४४

५.२.२ कार्यान्वयन तह ४५
५.२.३ अनुसन्धान तह ४६
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका १ : कक्षाकोठाको आकार २१

तालिका २ : शैक्षिक सामग्री विवरण २४

तालिका ३ : विषयगत औसत प्राप्ताङ्क २५

तालिका ४ : औसत विद्यालय उपस्थिति (शै. सत्र २०७१) २७

तालिका ५ : विद्यालय जाने प्रवृत्ति सम्बन्धी अभिभावकको प्रतिक्रिया २९

तालिका ६ : आधारभूत सिप विकासको अवस्था ३१

तालिका ७ : आधारभूत सिपको सम्बन्धमा शिक्षकको प्रतिक्रिया ३२

तालिका ८ : सरसफाइ सम्बन्धी सिप विकास ३२

तालिका ९ : सरसफाइ सम्बन्धी क्रियाकलाप ३३

तालिका १० : सरसफाइ सम्बन्धी अभिभावकको प्रतिक्रिया ३४

तालिका ११ : अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धी सिप विकास ३४

तालिका १२ : अतिरिक्त क्रियाकलाप सम्बन्धमा अभिभावकको प्रतिक्रिया ३६

तालिका १३ : सामाजिक व्यवहार सम्बन्धी सिप विकास ३७

तालिका १४ : मानसिक विकासको अवस्था ३८

चित्र सूची

चित्र १ : विषयगत औसत प्राप्ताङ्क २६

चित्र २ : औसत विद्यालय उपस्थिति (शै. सत्र २०७१) २८

चित्र ३ : विद्यालय जाने प्रवृत्ति सम्बन्धी अभिभावकको प्रतिक्रिया ३०